

sponse to Compensation and Deterrence // Commercial Contract Law: Transatlantic perspectives / L.A. DiMatteo, Z. Qi, S. Saintier, K. Rowley (eds.). Cambridge University Press, 2013. P. 418.

7. Devenney J. Re-Examining Damages for Fraudulent Misrepresentation: Towards a More Measured Response to

8. Elliott C., Quinn F. Contract Law. Harlow, 2009. P. 331-434

9. Glanvill R. Tractatus de legibus et consuetudinibus regni Angliae. Lib. 10. Cap. 8.

10. Gleb A., Pichikov, Aleksey E. Pechenkin representations, warranties AND indemnities in English law // Английское право и правовая система Республики Казахстан. Материалы международного круглого стола (Алматы, 23 октября 2018 г.) / https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31941058#pos=5;-106

11. Kunej G. W. To the Best of Whose Knowledge // California Business Law Practitioner. 2007. Vol. 22. No. 2. P. 58.

12. McKendrick E. Contract Law: Text, Cases, and Materials. 5th ed. Oxford University Press, 2012. P. 296.

13. Misrepresentations Act of 1967 URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1967/7>

14. Saunders T.W.A Treatise on the Law of Warranties and Representations Upon the Sale of Personal Chattels. L., 2014. P. 87.

15. Thomas William Saunders. A Treatise on the Law of Warranties and Representations Upon the Sale of Personal Chattels. "Law Times" Office, 1874. P. 3.

16. West GD, Lewis WB. Contracting to Avoid Extra-Contractual Liability – Can Your Contractual Deal Ever Really Be the "Entire" Deal? // The Business Lawyer. 2009. V. 64. P. 1008.

17. Будылин С.Л. Деликт или нарушение договора? Заверения и гарантии в России и за рубежом // Вестник экономического правосудия. 2016. – № 3, 4. – С. 96.

18. Дубинчин А.А. Английское контрактное право: практическое пособие для российского юриста: заключение договора. М., 2012. – С. 225-226.

19. Оробинский В.В. Английское контрактное право. Просто о сложном. М., Феникс. 2016. С. 154-165.

20. Сулемейнов М.К. Английское право и правовая система Казахстана // Право и государство. № 3(72) 2016. С. 37-45

21. Томсинов А. В. Заверения об обстоятельствах и возмещение потерь в российском праве в сравнении с representations, warranties и indemnity в праве Англии и США // Вестник экономического правосудия Российской Федерации. 2015. № 11. С. 92.

22. Томсинов А.В. Мера убытков за недостоверные заверения в праве Англии и США // Вестник гражданского права. 2015. – № 5. – С. 105.

О.Х.Нарзуллаев

ТДЮУ профессора в.б.,
юридик фанлари доктори

БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШДА ЯНГИ ЭНЕРГИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ВА ЭНЕРГЕТИКА ҲУҚУҚИНИНГ РЕТОСПЕКТИВ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ

Аннотация: энергия ишлаб чиқариш инсониятнинг мавжуд бўлиши ва ривожланишининг зарурий воситаси ҳисобланиб, табиат ва атроф табиий муҳитга таъсир кўрсатади. Барқарор ривожланишни таъминлашда энергетика соҳасини юриспруденция нуқтайи назарида ўрганиш ва қиёсий таҳлил қилиш муҳим. Бу борада ривожланган мамлакатлардаги тажрибаси ва миллий давлатчилигимизнинг ҳуқуқий аъналарини ўрганиш аҳамиятли ҳисобланади. Янги энергия технологиялари ва энергетика ҳуқуқининг ривожланиши, тадқиқ этилиши, инновацион технологиялар, унинг ҳуқуқий асослари қиёсий таҳлили, илмий асослари ўрганилиши алоҳида аҳамиятлидир.

Калит сўзлар: барқарор ривожланиш, юридик таълим, фан, такомиллаштириш, энергия хартияси, энергия стратегияси, инновация, тенденция, энергетика ҳуқуқи, муқобил энергия, қайта тикланувчи энергия, қуёш энергияси, шамол энергияси, геотерма, ГЭС, биогаз, биомасса, коллайдер, атом энергияси, термаядро, ядровий ёқилғи, биологик хилма-хиллик, биологик ресурслар, халқаро энергетика ҳуқуқи.

Аннотация: производство энергии - необходимое средство существования и развития человека, влияющее на природу и окружающую среду. Изучение и сравнительный анализ энергетического сектора с точки зрения юриспруденции важны для обеспечения устойчивого развития. В этой связи, имеет большое значение изучение опыта зарубежных стран и правовые традиции национальной государственности. Особое значение имеют разработка и исследование новых энергетических технологий и энергетического права, инновационных технологий, сравнительный анализ его правовой основы, изучение научных основ.

Ключевые слова: Устойчивое развитие, юридическое образование, наука, совершенствование, энергетическая хартия, энергетическая стратегия, инновации, тренд, энергетическое право, альтернативная энергия, возобновляемая энергия, солнечная энергия, энергия ветра, геотермальная энергия, гидроэнергетика, биогаз, биомасса, коллайдер, ядерная энергия, термоядерная энергия, ядерное топливо, биоразнообразие, биологические ресурсы, международное энергетическое право.

Annotation: energy production is a necessary means of human existence and development, affecting nature and the natural environment. The study and comparative analysis of the energy sector from the point of view of jurisprudence is important in ensuring sustainable development. In this regard, it is important to study the experience of developed countries and the legal traditions of our national statehood. Of particular importance is the development and research of new energy technologies and energy law, innovative technologies, comparative analysis of its legal basis, the study of scientific foundations.

Key words: sustainable development, legal education, science, improvement, energy charter, energy strategy, innovation, trend, energy law, alternative energy, renewa-

ble energy, solar energy, wind energy, geothermal, hydro-power, biogas, biomass, collider, nuclear energy, thermo-nuclear, nuclear fuel, biodiversity, biological resources, international energy law, ecology, environmental sustainability, ecological security, biological diversity, biological resources, water, flora and fauna, natural resources, genetic engineering.

Дунёда ҳамма нарса энергия.
Ҳамма нарсанинг марказида энергия туради.
Алберт Эйнштейн

Цивилизация тарихида самарали технологияларни жорий этиш алоҳида аҳамиятга эга. XX аср инсониятнинг энергия эҳтиёжи турли шаклларда ўлкан ўсиши билан эътироф этилади. Ушбу тенденция XXI асрда ҳам давом этмоқда. Эътироф этиш лозимки, энергетикалар инсоният цивилизацияси тараққиётини таъминлаш бўйича ўзларининг тарихий вазифасини бажариб келмоқдалар. Шу билан биргаликда энергетикаларнинг жамият, ҳозирги ва келажак авлодлар олдида масъулияти тобора ортиб бормоқда.

Таъкидлаш керакки, мамлакатнинг тараққиёти кўп жиҳатдан мамлакат энергия (табиий) ресурслари билан қанчалик таъминланганлигига чамбарчас боғлиқ. Кўмир, нефть, табиий газ, торф, ўтин, сланец, сув, электр ва ядро энергияси, шамол ва қуёш энергияси энергетика ресурслари ҳисобланади.

Энергия муаммоси кўплаб жиҳатларга эга, улар орасида энг умумий жиҳатлардан бирини таъкидлаш лозим: энергия (кенг маънода) мавжуд бўлган барча нарсаларнинг бошланиши сифатида қараш мумкин. Ҳар бир киши энергия фалсафасини тушуниши керак. Энергия барча соҳаларга кириб боради, бизнинг бутун ҳаётимиз энергия билан боғлиқ. Энергия - бу бажариш қобилияти, маълум бир ишни бажаришдир. Ва, энергия истеъмоли инсон ҳаётининг зарурий шартидир.

Нобел мукофоти совриндори, Фанлар академиясининг академиги П.П.Капитса таъкидлаганидек: “Инсоният келажаги ўзини қандай энергия билан таъминлашига боғлиқ” (1). “Энергия” нима? Бу ҳаммамизга яхши маълумдек бўлиб кўринади, чунки кундалик ҳаётда ва илмий тадқиқотларда “энергия” сўзини ишлатамиз. Биз ҳар доим бу нимани англиштини биламизми? Ва энг муҳими - бу қаердан келиб чиққан. энергетикага тааллуқли барча ижтимоий муносабатларнинг марказида **энергия** туради. “Адабиётларда ҳозирчалик **энергетика** билан **энергия** ўртасидаги фарққа унчалик эътибор берилмайти” (2).

“**Энергия**” - (юнонча *energeia* - ҳаракат (аслида) - қадимги юнон фалсафасининг атамаси, маъноси: 1) ҳаракат, амалга ошириш; 2) фаолият.

Ҳар қандай кўринишдаги материя, хусусан, жисм ёки жисмлар тизимини ташкил этувчи зарралар ҳаракатининг ҳамда бу зарраларнинг ўзаро ва бошқа зарралар билан таъсирларнинг миқдорий ўлчови(3).

“Энергия” тушунчасининг ўзи ҳам мураккаб: “ерг” (эрг) - бу атаманинг иккинчи қисми, аслида ҳаракат (иш) маъносини. Энергия - бу эффект (ҳодиса) ёки табиат ҳодисалари гуруҳи, турли хил моддалар (материаллар) томонидан намойиш этилган (кўрсатилган), шунингдек ҳодисаларнинг ўзи. Илмий адабиётларда ушбу тушунчани Аристотел томонидан киритилганлиги таъкидланган. Тарихий аҳамиятга эга бўлган манбаларда “Энергия” сўзи ҳайратланарли даражада ёш эканлиги, унинг ҳозирги маъноси

тарихини фақат 1800 йилларнинг ўрталарига қадар кузатиб борилганлигини таъкидланган(4).

Демак, **энергетика** – энергиянинг ҳар хил турларини ҳосил қилиш, уларни бир турдан иккинчи турга ўзгартириш, муайян масофага узатиш ва етказиб бериш, улардан барча соҳаларда фойдаланишни ҳамда шулар билан боғлиқ назарий ва амалий муаммоларни ҳал қилишни ўз ичига олган халқ хўжалиги, фан ва техника соҳаси экан. “Энергетикани sanoatнинг алоҳида соҳаси деб қараб, уни энергия билан боғлиқ фаолиятларнинг умумлашган номланиши, деб тушуниш лозим” (5).

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, энергия ва энергетика билан боғлиқ масалада, **табиатнинг энг муҳим асосий** қонуниятларидан бири; унга кўра, ҳар қандай берк тизимда энергия йўқдан бор бўлмайди ва йўқолиб кетмайди, фақат бир турдан иккинчи турга айланиб туришини ҳам эътироф этишимиз лозим.

Барқарор ривожланиш(6) ва экология замонавий иқтисодий ва кўп жиҳатдан сиёсий ҳаёт бизга дунёнинг кўп қиррали соҳаларига энергия таъсирининг этарлича(7) “далилий материаллари”ни, ёрқин мисолларини тақдим этмоқда. “Энергетика сиёсати”, “Энергетика хартияси”, “Энергетика стратегияси”, “Энергия хавфсизлиги”, “Энергетика дипломатияси”, “Энергия (энергия тежамкор) иқтисодиёт” “коллайдер” (8) иборалари нафақат кундалик газеталар ва таниқли журналларнинг саҳифаларида, балки мустақам монографик тадқиқотлар сарлавҳаларига ҳам киритилмоқда. Шунингдек, алоҳида тадқиқотлар олиб борилмоқда. Жумладан, фуқаролик соҳасидаги олимларнинг таъкидига кўра, энергия ўзида материянинг муайян хусусиятини – фойдали ишни амалга ошириш, тадбиркорлик ва бошқа фаолият турлари учун шарт – шароит яратиб бериш имкониятини ифодалайди. Энергияни энергия билан таъминловчи ташкилотдан истеъмолчига бериб туриш туташтирилган тармоқ мавжуд бўлгандагина амалга оширилиши мумкин(9).

Экология, энергетика ҳуқуқи соҳаси, халқаро норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва миллий қонунчилигимиз(10)да “Энергетика ресурслари” ва “табиий ресурслар” тушунчасига турли хил қарашлар мавжуд, ушбу тушунчалар мураккаб ва ноаниқ, айти пайтда чамбарчас боғлиқдир. “Табиий ресурслар (ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ўзлаштирилган табиат объектлари) (11), Энергия ресурслари - кўмир, газ, нефть ва ядро маҳсулотлари - булар ҳақиқатан ҳам муҳим ресурслардир (улар қаттиқ, суюқ ёки газли бўлиши муҳим эмас). Аммо, бошқа томондан, электр энергияси (шунингдек, иссиқлик энергияси) бундай материални қайта ишлаш (ёқилғи) маҳсулидир. Шунингдек, гидроэлектр станцияларида тўғон ортидаги сувнинг потенциал энергияси тепадан тушиб турбина пичоқларини айлантиради ва электр энергияси механик энергия орқали ҳосил бўлади.

Энергетика ва умуман табиатни муҳофаза қилиш ҳуқуқи тарихида илк ҳуқуқий ҳужжат сифатида XIII асрда қирол Эдуард томонидан қабул қилинган “Лондонда турар жойларни иситиш учун кўмирдан фойдаланишни таъқиқлаш тўғрисида”ги эдикт кўрсатилди. Россияда Петр I нинг “Ўрмонлар, ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш тўғрисида”ги қарори қабул қилинган(12). Ўзбекистон ҳудудида эса, “Авесто”да муҳим экологик нормалар белгиланган.

Таъкидлаш керакки, “Энергетика ҳуқуқи” фани Россия Федерациясида (2001 йилдан бошлаб) Москва

давлат университетида “Тадбиркорлик ҳуқуқи” кафедраси(ю.ф.н.П.Г.Лахно) (13), Берлин Техника университетида (проф. Ф.Ю.Зеккер), Украина Техника Давлат университетида ўтиб келинади.

Дунёнинг кўпгина университетлари Ҳуқуқ мактабларида “Энергетика ҳуқуқи” предмети талабалар учун анча йиллардан буён ўқитилиб келинмоқда. Баъзи университетларда энергетика ҳуқуқи бўйича магистратура йўналишлари фаолият юритиб келмоқда. Масалан, АҚШнинг Жорж Вашингтон Университети Ҳуқуқ мактаби(14) магистратурасида Экология ва Энергия ҳуқуқи йўналиши 40 йилдан буён фаолият олиб бориб ушбу соҳада етук мутахассисларни тайёрлаб келмоқда. Ушбу йўналиш доирасида “Энергия ҳуқуқи”, “Энергия ва атроф муҳит”, “Табиий ресурслар ҳуқуқи”, “Қаттиқ ва ҳавфли чиқиндилар назорати”, “Нефть ва газ ҳуқуқи”, “Атом энергияси ҳуқуқи” сингари предметлар ўрганилади.

АҚШнинг Вермонт Университети Ҳуқуқ мактаби магистратурасининг Энергия ҳуқуқи йўналишида энергия ва экология ҳуқуқига оид 50 дан ортиқ фанлар ўқитилиб, ушбу соҳада нафақат АҚШ, балки дунёнинг энг илғор Ҳуқуқ мактаблари сирасига киради.

Буюк Британиянинг “Энергетика ҳуқуқи” бўйича энг яхши дастурларга эга бўлган университетларидан Қиролича Мария (Квин Мари) номидаги Лондон Университети Ҳуқуқ мактаби саналади. Ушбу университет Ҳуқуқ мактаби магистратурасининг Энергия ва табиий ресурслар ҳуқуқи йўналиши энергия ҳуқуқига оид кўплаб модулларни таклиф қилади. Ушбу модуллар ўқитилишида энергетика бизнеси соҳасида машҳур бўлган Эксон, Бритиш газ, Шелл компаниялари вакиллари ҳам ўз лекциялари билан қатнашадилар.

Доктор Виноградов С.В. Дания университети (Шотландия) энергетика, нефть ва табиий ресурслар бўйича фанлар ўтилган ва бунга 1977 йилда асос солинган. Шу соҳадаги билимларни чуқурлаштирадиган 23та махсус модул фанлари асосида ўтилади. Бу йўналиш бўйича 100дан ортиқ талаба таҳсил олади. Бу соҳада ушбу университетда бир қанча мутахассислар четдан келишади. Жумладан, Осиё, Лотин Америкаси, Африка, жанубий Европа(15), МДҲ ва бошқалар.

Ҳозирда энергетика(энергия)ни, ҳуқуқ объекти сифатида қараш, уни ўрганиш масалаларида мунозарали ҳолатлар мавжуд ва ривожланган давлатларда турли ҳуқуқ соҳаларида ўрганилмоқда. Чунончи, битта ҳолатга эътибор қаратсак, энергияни буюм деб ҳисоблаш мумкин эмас, чунки у материянинг ҳаракатланиш шакллари умуий миқдорий ўлчовидир. Энергияни моддий тушунишни рад этиш мулк режимини ушбу махсус фуқаролик ҳуқуқи объектига татбиқ этишнинг иложи йўқлиги билан белгиланади (Н.Заиченко) (16).

О.Оқюловнинг таъкидлашича, энергия одатдаги моддий неъмат сифатида тушунилиши мумкин эмас. Энергия ўзида моддийлик хусусиятини намоён этиб, ўзида муайян моддийлик ҳолати (ток кучланиши, сувнинг ҳарароти)ни ифода этади. Ушбу хусусиятлар инсонлар фойдали натижаларга эришишини, турли хилдаги техник операцияларни амалга оширишини таъминлаш, ишлаш ва дам олиш учун зарурий шароитларни яратишга хизмат қилади. Энергияни физик хусусиятларидан келиб чиқиб, бошқа товарлар каби омборларда ва махсус идишларда кўп миқдорда тўплаш ва сақлаб туришнинг имкони йўқ. Энергиянинг

фойдали хусусиятлари ундан фойдаланиш, уни истеъмол қилиш жараёнида намоён бўлади. Фойдаланиш натижаси сифатида бажарилган иш ёки амалга оширилган технологик операцияларни кўрсатиб ўтиш мумкин. Бироқ, бунда энергиянинг ўзи бирор-бир маҳсулот ёки бошқа шаклига айланмайди, балки йўқ бўлиб кетади. Энергиянинг мавжуд бўлганлиги ва ундан фойдаланилганлиги улчов асбобларининг кўрсаткичларида акс этади холос(17).

Хорижий олимлардан Р.Саватиер шундай ёзади, “юридик жиҳатдан энергия фақат мажбурият шаклида ифода этилиши мумкин. Бу ҳар доим умуий хусусиятлар билан белгиланадиган, фақат уни ишлатиш натижаларида ифодаланадиган ва ўлчов бирлигига мувофиқ сотиладиган нарсасидир. Мажбуриятнинг муҳим жиҳати сифатида, у ҳеч қачон мулк ҳуқуқи объекти бўлиши мумкин эмас.”

С.М.Корнеевнинг фикрича, энергия моддий дунёнинг оддий предмети сифатида қурилмайди, у материянинг маълум ҳолат берилган (ток босими, сув температураси ва бошқалар) ўзига хос хусусиятидир. Энергияни моддий дунёнинг оддий объекти сифатида, танадаги нарса деб ҳисоблаш мумкин эмас; бу модданинг ва материянинг ўзига хос ҳолати (кучланиш, сув ҳарорати ва бошқалар) берилган хусусиятидир. Ушбу хусусият фойдали ишларни бажариш, одамларнинг иши ва дам олишлари учун зарур шароитларни яратишда (ёритиш, шамоллатиш, иситиш ва бошқалар) топилади(18).

Таъкидлаш керакки, Ўзбекистон Республикасининг “Электр энергетикаси тўғрисида”ги қонунида фақат электр энергияси ва энергия “махсус товарлар” эканлиги тўғрисида аниқ маълумот мавжуд. Яъни электр энергияси - бир вақтнинг ўзида ҳосил қилиниши ва истеъмол қилиниши билан тавсифланадиган алоҳида турдаги товар ҳисобланади.

Бироқ, М.М.Агарков ва С.М.Корнеевлар энергия товар эмас деб таъкидлайдилар. Бу ҳуқуқий тартибга солишнинг мустақил объекти. Энергия умуий, коллектив, мавҳум тушунча. Энергия шунчаки мавжуд эмас. Энергия ҳам унинг манбаи ва ташувчисиз мавжуд бўлмайди. Энергиянинг ҳар хил турлари мавжуд: механик, иссиқлик, электр, физик, кимёвий ва бошқа кўплаб турлар. Фақат Фуқаролик Кодекси нуқтаи назаридан қаралмаслиги керак.

Энергия мураккаб, тармоқлараро аҳамиятга эга. Энергия айни пайтда бу моддий ҳодиса (яхши). Табиатда кўплаб энергия турлари мавжуд. Бироқ, бугунги кунда муносабатларни фақат инсон учун фойдали бўлган, одамлар томонидан кундалик ҳаётда ва касбий фаолиятда фойдаланиладиган ёки аксинча тақиқланган энергия турларига нисбатан тартибга солиш мумкин. Энергия шакллари унинг ҳар бири ўзига хос хусусиятларга эга. Улар фойдаланишни ҳуқуқий тартибга солишда маълум хусусиятларни белгилайди (хавфсизлик талаблари, энергетика соҳасини сақлаш, энергияни этказиб бериш (узатиш) тартиби ва усули, унинг сифатини аниқлаш ва бошқалар). Энергиянинг ўзига хос хусусияти бу унинг бир шаклдан иккинчисига ўтиш қобилиятидир, бу ҳам энергетик муносабатларни тартибга солишда тегишли ҳуқуқий хусусиятларни талаб қилади.

Энергиянинг учта асосий тушунчаси мавжуд: улардан бири энергияни ўзига хос товар сифатида кўриб чиқилади; иккинчиси энергия моддий бўлмаган табиатнинг хоссаси. Учинчи олимлар энергияни

ҳуқуқий тартибга солишнинг мустақил объекти сифатида кўриб чиқишни таклиф қилмоқдалар.

Таъкидлаш керакки, энергия соҳасидаги муносабатларнинг ҳуқуқий аҳамияти аниқлаш учун, аввало, энергетика ҳуқуқининг предметини ташкил этадиган жамоат муносабатлар доирасини белгилаш керак бўлади. Энергетика соҳасидаги жамоат алоқаларини аниқлаш ва бу соҳасидаги муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш учун асосдир.

Таъкидлаш керакки, юридик адабиётларда ушбу масала бир неча бор кўтарилган. Энергетика соҳасидаги жамоатчилик билан боғлиқ муносабатлар доирасига юридик адабиётларда келтирилган қараш, яъни умумий ижтимоий муносабатлар “тармоқ” (энергетика) жамоаси билан боғланган.

Ю.О.Жўраев энергетика ҳуқуқи бошқа бошқа ҳуқуқлар (масалан, фуқаролик, меҳнат) сингари учта сифатда намоён бўлиши керак. У: 1) шаклланаётган ҳуқуқ тармоғи, 2) юридик фанлар тури; 3) ўқув курси каби сифатларда намоён бўлади. Энергетика ҳуқуқини юридик фанлар тури ҳамда ўқув курси, деб тўлиқ ишонч билан айтиш учун унинг ҳуқуқ тармоғи сифатидаги ҳолатига эътибор қаратиш лозим. Агар маълум бир ҳуқуқ тармоғи тўлиқ шаклланган ва ривожланаётган ҳуқуқ тармоғи бўлса, унда унинг юридик фани ва ўқув курси сифатида тан олинганлигига ҳеч шубҳа бўлмайди. Ҳуқуқ тармоғи бўлиб шаклланмаган ҳуқуқий институтлар мажмуасини юридик фани тури ҳамда ўқув курси, деб тан олишни шартли равишда амалга ошириш мумкин. Шу боисдан ҳам Энергетика ҳуқуқини алоҳида ўқув дарси сифатида амалиётга жорий этиш катта фойдадан холи эмас (19).

В.Ф. Попондопуло, энергетика ҳуқуқи ва энергетика қонунчилиги масалаларини кўриб чиқиб, энергетик муносабатларни энергия ишлаб чиқариш, узатиш ва истеъмол қилиш, шу жумладан электр энергияси ва унинг бошқа турлари билан боғлиқ муносабатлар сифатида қарайди (20).

В.Ф.Яковлев, П.Г.Лахно таъкидлашчи, энергетика - бу иқтисодиётнинг бир соҳаси ва ушбу соҳада мавжуд бўлган муносабатлар, шу жумладан, биринчи манбаларни излаш, қидириш, энергияни ишлаб чиқариш, узатиш (ташиш), тақсимлаш ва ишлатиш (истеъмол қилиш) билан боғлиқ бўлган муносабатлар. Энергетика тўғрисидаги қонун ҳужжатлари жорий этилишининг асосини англатади (21). Шунга таъкидлаш керакки, В.Ф. Яковлев, П.Г.Лахно, мамлакатнинг ёқилғи-энергетика комплексининг таърифи қазиб олиш (ишлаб чиқариш), қайта ишлаш, ўзгартириш жараёнида бажарадиган функцияларининг бирлигига асосланиб, тегишли энергетика тармоқлари, корхоналари ва ташкилотлари тизими сифатида берилган. Энергия ташувчилар ва энергия ресурсларидан фойдаланиш, сақлаш, ташиш ва тарқатиш, шу жумладан энергия ресурслари билан аҳоли ва мамлакат иқтисодиёти эҳтиёжларини қондириш, халқаро мажбуриятларни бажариш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш мақсадида энергия иншоотларини қуриш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ жараёнлар ҳисобланади (22).

О.А.Городов таъкидлашчи, энергетика ҳуқуқи предмети соҳасининг асосий йўналиши энергетика соҳасида ривожланаётган ижтимоий муносабатлар бўлиб ҳисобланади. Энергия ресурслари, энергия турларини ишлаб чиқариш, узатиш ва фойдаланиш, ушбу турдаги энергияни ишлаб чиқариш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ ҳолда пайдо бўладиган

бошқа муносабатлар, сармоя киритиш, экологик талаблар ва хавфсизликни таъминлаш билан боғлиқ бошқа масалалар (23).

Шундай қилиб, энергетика қонунчилиги нормалари билан тартибга солинадиган муносабатлар доирасини белгилаб, ушбу муносабатлар, хусусан, аъъанавий, муқобил(қайта тикланувчи) энергияга манбалари, энергия ресурсларини қидириш, қазиб олиш, ишлаб чиқариш, қайта ишлаш, этказиб бериш, сақлаш, ташиш билан боғлиқ ҳолда юзага келадиган муносабатларни қамраб олади деб айтишимиз мумкин.

Демак, замонавий энергетика ҳуқуқида марказий масала аъъанавий, муқобил(қайта тикланувчи) энергия манбалари билан боғлиқ муносабатларни ўрганиш алоҳида аҳамиятга эга.

Аъъанавий энергетика соҳасида гап кетганда, Ўзбекистон энергетика тизими Марказий Осиё Бирлашган энергетика тизимининг ўртасида жойлашиб, бирлашган энергетик тизимнинг асосий бўғини ҳамда регионда электр энергия ва қувват бозорининг илғор (актив) қатнашчиси бўлиб қолган.

Электр ва иссиқлик энергиялари ишлаб чиқарувчи ИЭСларнинг бирламчи энергия ресурсларининг таркибида газ ёқилғисининг улуши -94%, мазут – 2 %, кўмир - 4 % гачани ташкил этади. Яқин келажакда ёқилғи балансида кўмирнинг улуши 11 - 12 % ташкил этади. Ўзбекистонда 20 иссиқлик электр станциялари, 27 гидроэлектр станциялар ишлаб турибди (24).

Ҳисоб-китобларга кўра, сайёрамиз бўйича қора олтин захиралари 55-60 йилга етади. Бу муддат табиий газда 70-75, кўмир бўйича 150-160 йил баҳоланапти. Боз устига, углеводород манбаларини сурункали сарфлаш туфайли атроф-муҳит, аҳоли саломатлигига путур етказилапти, иқлим ўзгариши кузатилиб, озон қатлами емирилмоқда. Мутахассисларнинг аниқлашича, ҳар йили атмосферага 5 млрд. тонна карбонат ангидрид, тахминан 300 млн. тонна углеводород оксиди чиқарилади. Бу йигирманчи асрнинг биринчи ярмидагига нисбатан 3,5 баробар кўп, демакдир (25).

Ўзбекистон янги энергия технологияларни жорий этилиш борасида

Сунги тўрт йилда мамлакатимизда амалга оширилаётган энергияда оқилонга фойдаланиш ва ишлаб чиқариш, энергия ва ресурсларни тежовчи янги технологияларни жадал жорий этишга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилиб салмоқли ислохотлар амалга оширилиб ҳуқуқий асослари мустаҳкамланмоқда (26). Умуман электр энергияси ва энергиядан фойдаланиш соҳасидаги муносабатлар ва унинг ҳуқуқий асосларини яратилиши янги босқични бошлаб берди. 200дан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва стандартлар ишлаб чиқилиб ҳаётга жорий этилмоқда. Мутлақо янги махсус норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 21 майдаги “Қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш тўғрисида”ги қонуни (27), Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 9 сентябрдаги “Атом энергиясидан тинчлик мақсадларида фойдаланиш тўғрисида”ги қонуни (28), Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 июлдаги ПҚ-4779-сонли “Иқтисодиётнинг энергия самарадорлигини ошириш ва мавжуд ресурсларни жалб этиш орқали иқтисодиёт тармоқларининг ёқилғи-энергетика маҳсулотларига қарамлигини камайтиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори, 2019 йил 22

августдаги ПҚ-4422-сонли “Иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳанинг энергия самарадорлигини ошириш, энергия тежовчи технологияларни жорий этиш ва қайта тикланувчи энергия манбаларини ривожлантиришнинг тезкор чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 23 июлдаги 452-сонли “Қайта тикланувчи энергия манбалари қурилмаларининг ва улардан ишлаб чиқариладиган энергиянинг давлат ҳисобини юритиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори(29) қабул қилиниб ҳаётга жорий этилди.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар борасида хорижий тажрибага эътибор қаратадиган бўлсак, ҳозирги кунга қадар дунёдаги 50 та давлатда “Муқобил энергия манбалари тўғрисида”ги қонун қабул қилган ва ҳозирда муқобил энергиядан фойдаланиш бўйича муносабатлар ҳуқуқий тартибга солинган. Халқаро миқёсида Германияда “Муқобил энергия ва энергия тизими тўғрисида”ги қонун(30), Хитойда “Муқобил энергия манбалари тўғрисида”ги қонун(31), Белоруссияда “Муқобил энергия манбалари тўғрисида”ги қонун, Украинада “Муқобил энергия манбалари тўғрисида”ги қонун(32), қўшни бўлган давлатларда Қозғистонда “Муқобил энергиядан фойдаланувчиларни қўллаб қўватлаш тўғрисида”ги қонун, Тожикистонда “Муқобил энергиядан фойдаланиш тўғрисида”ги қонун, Қирғизистонда “Қайта тикланувчи энергия манбалари тўғрисида”ги қонунлар мавжуд бўлиб ҳисобланади(33).

Муқобил(қайта тикланувчи) энергия

Қайта тикланувчи энергия – бу атроф-муҳит энергия оқимидан олинган энергия манбаидир. Буларга: Қуёш, шамол, сув ресурслари, геотермал манбалар, саноат ва муниципал, қишлоқ хўжалик чиқиндиларидан олинган биогаз киради.

Қайта тикланувчи энергия салоҳияти. Парник газлари ташламаларини камайтиришнинг муҳим йўналишларидан бири қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш бўлиши мумкин. Ўзбекистонда қуёш энергиясининг ялпи салоҳияти 51 миллиард тонна нефть эквивалентидан ортиқдир. Ана шу ресурслар ҳисобидан, экспертларнинг ҳисоб-китобларига қараганда, мамлакатимизда жорий йилда истеъмол қилинадиган электр энергиясидан 40 баробар кўп ҳажмдаги электр энергияси ишлаб чиқариш мумкин. Умуман олганда, Ўзбекистонда ҚТЭМ катта салоҳиятларининг мавжудлиги ушбу секторни муваффақиятли ривожлантиришга хизмат қилади, бу эса тегишли иқтисодий қулай муҳит яратилганда ушбу салоҳиятнинг катта қисмини ўзлаштиришга имкон беради.

Қайта тикланувчи энергетика технологиялари.

Кейинги йилларда қуёш ва шамол энергиясидан фойдаланиш бўйича бир қатор лойиҳалар амалга оширилди. Шу билан бир вақтда республика ҳозирнинг ўзида қуйидаги қайта тикланувчи энергетика технологияларини кенг қўллаш имкониятларига эга:

- қуёш сув исситиш панеллари;
- электр энергияси ишлаб чиқариш учун қуёш фотоэлектр тизимлари;
- электр энергияси ишлаб чиқариш учун микрогидроэлектр станциялари;
- электр энергияси ишлаб чиқариш учун шамол генераторлари;
- электр ва иссиқлик энергияси ишлаб чиқариш учун биогаз ускуналари;

- қуёш-шамол гибрид (аралаш) тизимлари.
- геотермал энергиялардан фойдаланиш.

Ўзбекистон дунёнинг энергия мустақиллигига эга давлатларидан биридир. Аҳоли сони ва унинг кўпайиши (йилига 2,3%) жиҳатидан Ўзбекистон Марказий Осиёда биринчи ўринда туради. Уртача аҳоли зичлиги 1 квадрат километрга 51,4 киши тўғри келади. Республика вилоятларидаги кўпгина қишлоқларда истеъмолчиларга электр энергияси ва табиий газ етказиб бериш сифати ва ҳажмида муаммолар бор.

Барқарор ривожланиши. Дунёнинг кўпгина давлатларини қамраб олган ўтган асрнинг 70-йилларидаги энергетика инқирози мамлакататимиз учун бекиёс сабоқ бўлди. Бу ёқилғи– энергетика ресурсларининг захиралари тугаб боришини яна бир бор эслатди. Иқтисодиёт барқарор ривожининг “Келажак авлод манфаатларига даҳл қилмасдан, ҳозирги авлод талабларини қондириш”, деган тушунчаси шаклланди.

Газ саноатининг 20- аср ўрталарида ривожланишидаги ютуқлар – газ ва газ конденсатлари конларининг кам ҳаражатлар билан фаол ишга тушириш – энергия ресурсларининг истеъмоли умумий балансида табиий газ ҳиссасининг ортишига олиб келди. Ички бозорда газнинг нархи арзонлиги, катта қўламдаги газлаштириш углеводородлар қазиб олишнинг кескин ортиб кетишига олиб келди.

Қуёш энергияси. Ўзбекистоннинг иқлими ва географик шароити қуёш энергиясидан кенг соноат қўламида электр ва иссиқлик энергияси олиш имкониятини беради.

Қуёш энергияси – бу қайта тикланувчи энергия манбаидир, у амалда ишлатиш нуқтаи назаридан келажак порлоқ, қулай ва фойдаланишда оддий энергия. Ўзбекистонда қуёш энергиясининг ялпи салоҳияти 51 миллиард тонна нефть эквивалентидан ортиқдир.

Ўзбекистонда ҳаво бир йилда 320 кундан зиёд очик бўлиб, мамлакатимиз йил давомида қуёшли кунларнинг кўпчилиги бўйича дунёнинг аксарият минтақаларига нисбатан устунликка эга. Қуёш энергиясидан фойдаланиш уни қўллаш, унинг ресурслари ва оддийлиги нуқтаи-назаридан келажак порлоқ.

Иссиқ сув олиш учун қуёш коллекторидан фойдаланиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишда “Қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш тўғрисида”ги қонун, “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги қонун, “Энергиядан оқилон фойдаланиш тўғрисида”ги қонун. Иссиқлик энергиясидан фойдаланиш Қоидалари муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

Қуёш энергиясидан амалда фойдаланиш учун Ўзбекистонда яратилган шарт-шароит ва мавжуд имкониятлар мазкур минтақадан бу соҳадаги илғор технологияларни нафақат республикаимизда, балки бутун Ўрта Осиёда тажриба тариқасида жорий этиш майдони сифатида фойдаланишга асос бўлиб хизмат қилади.

Тўпланган тажрибани эътиборга олган ҳолда ва тадқиқотлар ҳамда тажриба-саноат ишланмаларини юқориқроқ техник ва илмий даражада ўтказишни янада давом эттириш, жаҳон тажрибасини ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистон шароитида муқобил энергия манбаларидан фойдаланиш борасидаги айрим ечимларни амалда қўллаш, шунингдек мазкур соҳа учун замонавий ускуналар ва технологияларни

мамлакатимизда ишлаб чиқаришни ташкил қилиш мақсадида, Ўзбекистонда қуёш ва биогаз энергиясидан фойдаланишни янада чуқурроқ ишлаб чиқиш ва амалда қўллаш учун илмий-экспериментал ва моддий-техника базаси яратилган(34).

Шамол энергияси. Дунёда фойдаланиладиган қайта тикланувчи энергия турларидан бири шамол энергиясидир. Ўзбекистонда шамол энергиясининг ялпи салоҳияти 2,2 млн.т.н.э. деб баҳоланган. Шамол энергиясининг имкониятларига баҳо беришда уни беқарорлиги ва паст тезлиги инобатга олинади. Шунинг таъкидлаш лозимки, шамол тезлиги бир-бирларидан анча узоқда жойлашган Ўзбекистон гидрометеорология станцияларида 10 метргача баландликларда аниқланган. Бу станцияларнинг жойлашиши метеорологик масалаларнинг кўпгина функцияларини бажариш билан белгиланади ва бунда шамол бу масалалардан биридир. Ўзгидромет маълумотларидан замонавий шамол генераторларининг ишлаши учун зарур бўлган 80-100 метргача баландликдаги шамол тезлигини аниқлашда фойдаланиш амалда мумкин эмас. Ўзбекистон ҳудудининг географик ҳолатига кўра, шамол оқимлари мавсумий характерга эга. Текисликларда шамолнинг йиллик ўртача тезлиги 2,0-5,0 м/сек ни ташкил қилади. Баъзи маълумотларга кўра, шамол энергиясининг ялпи салоҳияти 3179,2 минг т.ш.ё. (тонна шартли ёқилғи), техникавий салоҳияти эса 610,5 минг т.ш.ё.га тенг(35).

Ўзбекистондаги ўртача шамол тезлиги шамол генераторларини баланд тоғ ҳудудларига ва Орол денгизига яқин ҳудудларга ўрнатиш имконини беради. Шамол энергияси салоҳиятини аниқлашда шамол тезлигининг ўртача суткалик қийматини эмас, айниқса, ўртача ўн кунлик ёки ойлик ўртача тезлиги қийматини эмас, балки шамол генераторлари ўрнатиладиган аниқ жойда ҳар ойдаги шамол тезлигининг ўзгариш динамикаси ва ой давомидаги барқарор бўлиши ҳақида маълумотларни тўплаш зарур.

Кичик сув оқимлари энергияси. Энергетика ва автоматика институтининг маълумотларига кўра, сув энергиясининг салоҳияти 2,58 млн. т.ш.ё. деб баҳоланади. Шу билан бирга “Ўзбекистон Республикасида ерларнинг чўллашишига қарши курашнинг Миллий ҳаракат дастури” да айтилишича, умумий сув энергияси ресурслари 7445 МВт қувватни ташкил этиб, бир йилда 26,7 млрд.кВт/соат ишлаб чиқарилади. Бу шартли ёқилғи тоннасига ўтирилганда 3,28 млн. т.ш.ё., яни юқоридаги кўрсаткичдан 30% ортқидир.

Кичик ва микро ГЭС лар камқувватли гидроэнергетик қурилмалар ёрдамида сув ресурслари ва гидравлик тизимлар энергиясидан фойдаланиб электр энергияси ишлаб чиқаради. Кейинги ўн йил ичида дунёнинг кўпгина мамлакатларида кичик сув энергетикасига талаб ортиб бормоқда. Кичик ва микро ГЭС ларнинг гидроресурслари турли сув ҳўжаликларидagi табиий шаршаралардан то сув тозалаш иншоотларигача. Ҳозир ичимлик суви қувурларида, шунингдек саноат ва оқова сувларида ҳам электр энергияси олиш мисоллари бор.

Кичик ГЭС лар ёрдамида, унча катта бўлмаган сув оқимларидан ҳам электр энергия олиш мамлакатимизда қайта тикланувчи энергетикани ривожлантириш йўлидаги самарали йўналишдир.

Кичик ГЭС ларни суғориш иншоотларида қуришдаги самарадорлик қурилган тайёр тўғонлар билан белгиланади.

Бу кичик сув оқимларининг салоҳияти устида излашлар олиб борилмаган ва у баҳоланмаган.

Сув ресурсларидан фойдаланишда, аграр соҳадаги корхоналар кичик ГЭС қуришига ҳақлими?

Ўзбекистон Республикасининг “Электр энергетикаси тўғрисида”ги Қонунининг 10-моддасига кўра, ягона электр энергетикаси тизимига уланган иссиқлик электр станциялари, иссиқлик электр марказлари, шунингдек қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланадиган электр станциялари давлат мулки ёки хусусий мулк бўлиши мумкин. Мазкур қонуннинг 12-моддасига кўра, юридик ва жисмоний шахслар ўзи фойдаланиши учун электр энергиясини ҳосил қилиши мумкин.

Биогаз технологиялари. Янги қабул қилинаётган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва дастурларда энергия ва ресурсларни тежовчи янги технологияларни жадал жорий этишга қаратилган чора-тадбирлар мажмуини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, аҳолининг қайта тикланувчи энергия манбалари ҳақида хабардорлигини ошириш, қайта тикланувчи энергия манбалари фойдаланиш, фермер хўжаликларида чорвачилик ва паррандачилик чиқиндиларини қайта ишлашни таъминловчи муқобил энергия манбалари қурилмаларини ўрнатиш, фермер хўжаликлари(36)да замонавий технологиялар бўйича қайта тикланувчи энергия манбаларини жорий этиш, фермер хўжаликлари эҳтиёжлари учун, шу жумладан, иссиқ хоналарни иситиш учун муқобил энергия манбаларига эга бўлиш, хорижий мамлакатлар тажрибасини ҳисобга олган ҳолда қуёш ҳамда биогаз энергиясини ишлаб чиқарувчилар ва фойдаланувчиларни рағбатлантириш, уларга солиқ ва божхона имтиёзлари ва афзалликлар бериш билан боғлиқ масалалар ўз аксини топмоқда.

Аграр соҳада биогаздан фойдаланиш, энергияни тежайдиган технологияларни ва энергиянинг муқобил манбаларини жорий этишда, фермер хўжаликлари, кичик ва ўрта қишлоқ хўжалиги корхоналари имкониятини янада яхшилаш, суғоришнинг замонавий усуллари тарғиб қилиш муҳим аҳамиятга эга.

Биогаз ҳақида, биогаз деярли арзон экологик ёнилғи ҳисобланиб, чорвачилик, паррандачиликни қаттиқ ва суёқ чиқиндиларидан ҳамда ўсимликлар ва оқар сувларда ҳосил бўладиган қолдиқлардан олинади. Ўз хусусиятлари бўйича биогаз табиий газга яқин. Биогаз табиий газ каби қуйидаги жараёнларда ишатилиши мумкин:

- овқат тайёрлаш;
- электр ва иссиқлик энергия (иссиқ сув ва уй-жойларни иситиш);
- автомобиль ёнилғи сифатида.

Биогаз ишлаб чиқариш жараёни қолдиқлардан юқори сифатли гўнг ҳосил бўлади. Биогазни нафақат моллари, паррандалари кўп бўлган фермер хўжаликларда, балки хусусий хўжаликларда ҳам олиш мумкин.

Агарда бир неча фермалар ва хусусий хўжаликлар бир-бирига яқин жойлашган бўлса, чиқиндиларни қайта ишлаб чиқаришни марказлаштириб ташкил этиш ва олинган биогазни ферма ва хўжаликларга трубопроводлар орқали узатиш иқтисодий фойдалироқ бўлади. Биогаз қурилмаси турғун, доимий ва ишончли ишлаши учун ундан фойдаланувчи эксплуатациянинг ҳар бир тафсилотини билиши керак. Фақат шу

шартлар бажарилганда, қуйида берилган кафолатларга эришиш мумкин.

Юқорида кўрсатилган янги энергия технологиялари билан боғлиқ муносабатларни тартибга солишда яқинда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 21 майдаги “Қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш тўғрисида”ги қонуни(37) алоҳида аҳамиятга эга.

Атом энергияси захиралари битмас-туганмас

Аҳолининг ҳаёт даражаси ва сифатини яхшилаш бўйича амалга оширилаётган кенг қўлamlи ишлар йилдан-йилга эҳтиёж ортиб бораётган энергия ресурсларини ишончли манбалар билан таъминлашни талаб қилмоқда. Республикаимизда табиий бойликлар уран хом ашёсининг улкан захираси бўла туриб, амалда атом энергетикаси салоҳияти ишга солинмаган. Энергия билан барқарор таъминлаш, энергетика секторини диверсификация қилиш, атом энергиясидан тинчлик мақсадларида фойдаланиш ва ушбу йўналишларга илғор инновацион технологияларни жорий этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 июлдаги ПФ-5484-сонли “Ўзбекистон Республикасида атом энергетикасини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Фармони қабул қилинди(39). Шунингдек, атом энергиясидан тинчлик мақсадларида фойдаланиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солувчи Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 9 сентябрдаги “Атом энергиясидан тинчлик мақсадларида фойдаланиш тўғрисида”ги қонуни қабул қилинди(40).

Атом энергетикаси – электроэнергияни атом электростанцияларида (АЭС) ишлаб чиқаришга ихтисослашган бўлиб, бу мақсадда ядровий занжир реакцияси энергиясидан, кўп ҳолларда урандан фойдаланилади. АЭС сони бўйича электрэнергия ишлаб чиқиш бўйича Франция етакчилиги қилади, Францияда 80% электроэнергия айнан АЭСларда ишлаб чиқилади. У шу жумладан, Бельгия, Корея Республикаси ва бошқа қатор давлатларда ҳам қўлланилади. Дунё бўйича АЭСда электроэнергия энг кўп АҚШ, Франция ва Японияда ишлаб чиқилади(41).

АЭСнинг иссиқлик электроэнергетика станцияларидан асосий фарқи унда ядровий ёқилғи ишлатилишида намоён бўлади. Ядровий ёқилғи табиий урандан олинади, у: шахталарда (Франция, Нигер, ЖАР); очик конларда (Австралия, Намибия); ер ости ишқорлашуви йўли билан (АҚШ, Канада, Россия). АЭСда фойдаланиш учун уранни бойитиш талаб қилинади, шу боис уни қайта ишлаб 90%гача қайта ишланади.

Ядровий хавфсизликни таъминлаш мақсадида қуйидаги халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган: “Ядро фалокатларининг олдини олиш тўғрисида”ги Декларация (1981), “Ядровий авария тўғрисида зудлик билан хабар бериш тўғрисида”ги Конвенция (Вена, 1986), “Ядровий хавфсизлик тўғрисида”ги Конвенция (Вена, 1994), “Ядровий материалларни жисмоний ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Конвенция (Вена, 1979), “Ядровий зарар учун фуқаровий-ҳуқуқий жавобгарлик тўғрисида”ги Вена конвенцияси(42), Ўзбекистон Республикасининг 2007 йил 2 апрел “Марказий Осиёда ядро қуролидан холи зона тўғрисидаги Шартномани (Семипалатинск, 2006 йил 8 сентябрь) ратификация қилиш ҳақида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати ва Европа Иттифоқи билан Европа Атом Энергияси Ҳамжамияти ўртасида Ўзбекистон Республикасида Европа Иттифоқи делегациясини

таъсис этиш, унинг имтиёзлари ва имунитетлари тўғрисида Битим (Брюссель, 2011 йил 24 январь) ва б.қ.

Ҳозирги пайтда “Ўзатом” агентлигининг ташкилотчилиги ва мувофиқлаштирувчи роли ёрдамида Ўзбекистон Республикаси билан Россия Федерацияси Ҳукумати ўртасида ҳудудда атом электрстанциясини қуриш бўйича ҳамкорлик тўғрисидаги Битим тайёрланиб, ушбу ҳужжат Москва шаҳрида 2018 йил 7 сентябрида имзоланди. Ушбу ҳужжат билан Ўзбекистонда ВВЭР-1200 сув-сувли энергетик реакторлар асосида иккита энергоблочки “3+” авлодга мансуб, қуввати 2400 МВт га тенг атом электрстанцияси қурилиши кўзда тутилган. Бундай юқори технологияли соҳани ривожлантириш учун ҳамкор танлашда Ўзбекистон унинг атом энергетикаси соҳасидаги кўп йиллик тажрибасини ва дунёдаги етакчилигини ҳисобга олиб, “Росатом” давлат корпорациясини танлади. Дунёнинг 12 мамлакатидан Россия технологиялари бўйича 36 та энергоблок қурилмоқда – бу хорижда қурилаётган энергоблоклар сони бўйича жаҳон соҳасидаги рекорд кўрсаткичдир(43).

Адабиётларда таъкидланишича, атом энергияси захиралари битмас-туганмас, чунки келажақда кўп элементлар атомларидан ҳам энергия олиш имкони топилади. Келажақда энергияга бўлган эҳтиёж термоядро энергиясини ишга солиш йўли билан қондирилади(44). Термоядро реакторининг ишга туширилиши одамзоднинг энергия муаммоларини ҳал этади, энергияга бўлган эҳтиёжни қаноатлантиради.

Хулоса ўрнида, республикаимизнинг барқарор ривожланиши янги энергия технологиялари ва энергетика ҳуқуқининг ривожланиши, тадқиқ этилиши, инновацион технологиялар, унинг ҳуқуқий асосларини ишлаб чиқиш ва жорий қилиш ишларини юқори даражага кўтарди. Энергия билан барқарор таъминлаш, ундан фойдаланиш ва ушбу йўналишларга илғор инновацион технологияларни жорий этиш энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Лахно П.Г. Энергетическое право России и Германии: сравнительно-правовое исследование. «Юрист». М., 2011. С.10
2. Жўраев Й.О. Энергетика ҳуқуқининг шаклланиши: назарий ва ҳуқуқий муаммолар Энергетика қонунчилигини ривожлантириш ва такомиллаштириш масалалари: Илмий-амалий конференция материаллари. – Т.: ТДЮУ нашриёти, 2015. –7 бет.
3. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти. Тошкент. 222 бет.
4. Боданис Д. Биография самого знаменитого уравнения в мире. М., 2009. С. 25.
5. Жўраев Й.О. Энергетика ҳуқуқининг шаклланиши: назарий ва ҳуқуқий муаммолар Энергетика қонунчилигини ривожлантириш ва такомиллаштириш масалалари: Илмий-амалий конференция материаллари. – Т.: ТДЮУ нашриёти, 2015. – 15 бет.
6. Тошбоева Р. Международно-правовой аспект обеспечения доступа к экологической информации и вопросы ее имплементации//Вестник юридических наук, 03/2020, стр.92-99

7. Adrian Bradbrook, Rosemary Lister Energy Law and the Environment. Cambridge University Press. 2006. 37 p.

8. Коллайдер - бу тўқнашган заррачалар тезлатувчиси, уларнинг тўқнашувлари. Коллайдерлар туфайли олимлар материянинг элементар зарраларига юқори кинетик энергия бериб, уларни тўқнашувини ҳосил қилиш учун бир-бирига йўналтирадилар.

9. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик Кодексига Шарҳ 2 -жилд Т., Baktria press, 2013. 154 б.

10. Файзиёв Ш.Х. Энергетика қонунчилигини ривожлантириш ва такомиллаштириш масалалари: Илмий-амалий конференция материаллари. – Т.: ТДЮУ нашриёти, 2015. – 15 бет.

11. Нурматов М.М. Экология ҳуқуқи умумий қисмидан. Ўқув-усулий қўлланма. – Тошкент: ТДЮИ нашриёти, 2011. – 21 б.

12. Новиков Ю.В. Экология, окружающая среда и человек. – М., 2002.

13. Энергетическое право в Институте государства и права РАН. Энергетическое право. 1, 2008 г. 39 –с.

14. The energy policy of the United States. [Policy Options for Promoting Wind Energy Development in California: A Report to the Governor and State Legislature](#). США в 1978 году, когда президент [Джимми Картер](#) подписал Национальный энергетический закон (National Energy Act) и Закон о регулировании коммунального хозяйства (Public Utilities Regulatory Policy Act). Цель этих законов заключалась в поощрении энергосбережения и развитии новых видов энергетических ресурсов, в том числе возобновляемых источников энергии, таких как ветровая и [солнечная энергия](#)

15. Курбанов Р.А. Основные направления международно-правового сотрудничества ЕС в сфере энергетики // Международное право и международные организации. 2012. N 4. С. 77 - 85.

16. Энергетическое право России и Германии: сравнительно-правовое исследование. Под ред. П.Г.Лахно. «Юрист». М., 2011. С.18

17. Оқюлов О. Энергия таъминоти шартномасининг мазмунини ва шартномавий муносабатларда истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш масалалар. Энергетика қонунчилигини ривожлантириш ва такомиллаштириш масалалари: Илмий-амалий конференция материаллари. – Т.: ТДЮУ нашриёти, 2015. – 10 бет.

18. Лаврик Т. М., Фролов С. А. Правовое регулирование отношений в сфере энергетики: учебное пособие для студентов, обучающихся по направлению «Юриспруденция» / Т. М. Лаврик, С. А. Фролов. – Тамбов :Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2014. – 7 с.

19. Жўраев Й.О. Энергетика ҳуқуқининг шаклланиши: назарий ва ҳуқуқий муаммолар Энергетика қонунчилигини ривожлантириш ва такомиллаштириш масалалари: Илмий-амалий конференция материаллари. – Т.: ТДЮУ нашриёти, 2015. – 15 бет.

20. Попондопуло В.Ф. Энергетическое право и энергетическое законодательство: общая характеристика, тенденции развития. Энергетика и право. М.: Издательство «Юрист», 2008. С. 205.

21. Энергетическое право России и Германии: сравнительно-правовое исследование / под ред. П.Г. Лахно. М.: Издательская группа «Юрист», 2011. С. 49.

22. Энергетическое право России и Германии:

сравнительно-правовое исследование / под ред. П.Г. Лахно. М.: Издательская группа «Юрист», 2011. С.59.

23. Городов О.А. Введение в энергетическое право: учебное пособие. М.: Проспект, 2012. С. 7, 11.

24. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти. Тошкент. 220 бет.

25. Алихонов Б. Муқобил энергия манбалари инновацион тараққиётга хизмат қилади. “Халқ сўзи” газетаси. 2014 й/ 28 май.

26. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Сенати. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йилда парламентга йўллаган Мурожаатномаси таҳлили. [www.senat.uz](#)

27. “Халқ сўзи”, 2019 йил 22 май

28. “Халқ сўзи”, 2019 йил 11 сентябрь.

29. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2020 йил 13 июль, 27-сон, 309-модда

30. Законодательство Германии об «Альтернативной энергии» Обновлено 13.02.2012 05:14 [http://www.selenyikirov.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=34&Itemid=67&lang=ru](#)

31. [http://www.metropolgroup.ru/press_center/article.wbp?article_id=df04ae70-f9fc-4657-a45c-89041739e3a2](#)

32. Оригинал на [rada.gov.ua](#)

33. Закон о возобновляемых источниках энергии (Россия и СНГ) [http://sunexperts.ru/zakon-o-vozobnovlaemoy-energetike](#).

34. Narzullaev O. Biological resources-COVID-19. Legal support of biological resources for scientific purposes and biological safety O Narzullaev - Solid State Technology, 2020 .434

35. Нарзуллаев О.Х. Ўзбекистонда қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланишда қўлланиладиган технологияларини жорий этишни тартибга солиш меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг базаси, биогаз қурилмалари, сув иситиш коллекторлари, фотоэлектрик қурилмалар ёрдамида сув чиқариш ва энергия тежовчи суғориш насосларидан фойдаланган ҳолда суғориш тизимини тадбиқ этиш ва уларга сервис хизматини кўрсатиш мисолида. Т., 2016 й. 23 б.

36. Tukhtashev H. Entrepreneurship and Cadastral Activity in the Sphere of Natural Resources: Problems and Development Prospects in the Digital Economy H Tukhtashev International Journal of Psychosocial Rehabilitation 1 (23), 890

37. “Халқ сўзи”, 2019 йил 22 май

38. Отабоев А. Ўзбекистон Республикаси Энергетика вазирлиги. Ўзбекистон Республикасида қайта тикланувчи энергия манбалари асосида генерацияни ривожлантириш номи тақдироти. Т – 2020. 4 б.

39. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси ([www.lex.uz](#)), 2018 йил 20 июль

40. “Халқ сўзи”, 2019 йил 11 сентябрь.

41. Энергетика в России и в мире: проблемы и перспективы. – М.: МАИК «Наука/Интерпериодика», 2001.

42. Константинов А.И. Правовое регулирование охраны окружающей среды в ядерной энергетике России (На атомных станциях): Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2000. – 168 с.

43. [Атом энергетикаси соҳаси.
http://minenergy.uz/uz/lists/view/46](#)

44. Атом энергияси. [https://qomus.info/encyclopedia/cat-a/atom-energiyasi-uz](#)